

Προπτυχιακή Εργασία

Πετροπούλου Άννα

Έλεγχος Συνταγματικότητας Νόμων στην Ελλάδα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Σχολή: Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών (Ν.Ο.Π.Ε)

Τμήμα: Νομικής

Ακαδημαϊκό έτος: 2004-2005

Εξάμηνο: πρώτο (Α') χειμερινό

Μάθημα: ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Καθηγητής: κ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θέμα εργασίας: Έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα

Επιμέλεια: ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΝΑ του Αγγελή
(Αριθμός Μητρώου: 1340200400363)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

- 1) ΕΙΣΑΓΩΓΗ- ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
- 2) ΤΥΠΙΚΗ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
- 3) ΥΠΕΡΟΧΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
- 4) ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΝΟΜΩΝ
  - α) Ο έλεγχος ως πρώτη εκδήλωση νομιμότητας
  - β) Τεκμήριο συνταγματικότητας νόμων
  - γ) Έννοια συνταγματικότητας νόμων και μορφές ελέγχου αυτής
  - δ) Προληπτικός έλεγχος- Κατασταλτικός έλεγχος
- 5) ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
  - Ι/ Αποκεντρωτικός- Διάχυτος έλεγχος της συνταγματικότητας
  - ΙΙ/ Συγκεντρωτικός έλεγχος
    - α/ Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Α.Ε.Δ.)
    - β/ Άρειος Πάγος (Α.Π.)
    - γ/ Συμβούλιο Επικρατείας (ΣτΕ) και Ελεγκτικό Συνέδριο (Ε.Σ.)
- 6) ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ
- 7) ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ : ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ
- 8) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) ΕΙΣΑΓΩΓΗ- ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στη συγκεκριμένη εργασία θα τεθεί υπό εξέταση και ανάλυση το ζήτημα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Ειδικότερα, θα γίνει προσπάθεια να απαντηθούν ορισμένα κρίσιμα ερωτήματα, δηλαδή, σε τί συνίσταται το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων, καθώς και η τυπική και ουσιαστική συνταγματικότητα, τί συνεπάγεται η υπεροχή του Συντάγματος, πώς ασκείται ο έλεγχος της συνταγματικότητας αυτής και τέλος, πώς οριοθετείται.

Είναι γεγονός πως το Σύνταγμα αποτελεί τον υπέρτατο, έναντι όλων των άλλων, νόμο. Η άσκηση του δικαστικού ελέγχου είναι η πιο αποτελεσματική επιβεβαίωση του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος και της υπεροχής του έναντι όλων των υποδεέστερων κανόνων δικαίου. Το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων θεμελιώνεται από την ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου.

Η συνταγματικότητα των νόμων διακρίνεται σε τυπική και ουσιαστική. Αφενός, τυπική συνταγματικότητα είναι η συμφωνία του τρόπου παραγωγής του κοινού δικαίου προς τις διαδικαστικούς περιεχομένου συνταγματικές διατάξεις. Αφετέρου, ουσιαστική συνταγματικότητα είναι η συμφωνία του περιεχομένου του κοινού δικαίου προς το κανονιστικό περιεχόμενο του Συντάγματος.

Τα είδη του ελέγχου είναι αρκετά με βάση ορισμένα κριτήρια. Ανάλογα με το χρόνο άσκησης διακρίνεται σε προληπτικό και κατασταλτικό, ενώ ανάλογα με τα όργανα άσκησης, σε πολιτικό και δικαστικό. Από την πλευρά του, ο δικαστικός έλεγχος, με κριτήριο τη μορφή οργάνωσής του διαχωρίζεται σε συγκεντρωτικό και αποκεντρωτικό, ενώ με βάση τον τρόπο άσκησης σε κατ' αίτηση και κατ' ένσταση.

Το πρόβλημα που τίθεται στη χώρα μας- όντως και σε πολλές άλλες χώρες- είναι η οριοθέτηση αυτού του πλέον δεδομένου αυτού ελέγχου, καθώς τις περισσότερες φορές ασκείται εμπειρικά και αποσπασματικά.

2) ΤΥΠΙΚΗ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Οι έννοιες της τυπικής και ουσιαστικής συνταγματικότητας συνδέονται στενά με τη διάκριση του κοινού δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό. Σε αντίθεση με την τυπική που παραμένει αμετάβλητη ως έννοια, η ουσιαστική μεταβάλλεται ως προς το ιδιωτικό δίκαιο, στο οποίο οι συνταγματικές ρυθμίσεις δεν εφαρμόζονται σύμφωνα με τη θεωρία του δυϊσμού, της έννομης τάξης, η οποία θεωρία περιορίζει τη νομική υπεροχή του Συντάγματος.

Ο όρος της τυπικής συνταγματικότητας περιλαμβάνει τους τύπους και τη διαδικασία που επιβάλλουν συνταγματικές διατάξεις, ενώ ο όρος της ουσιαστικής συνταγματικότητας αναφέρεται στο ότι δεν παραβιάζονται ουσιαστικές διατάξεις του Συντάγματος και, κυρίως, τα συνταγματικά δικαιώματα των άρθρων 4 μέχρι 25. Η σημασία της διάκρισης αυτής είναι μεγάλη, καθώς οι περισσότεροι δικαστές περιορίζονται στον έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας.

Η τήρηση τυπικής διαδικασίας δεν αποτελεί αυτοσκοπό. Οι τυπικοί και διαδικαστικοί κανόνες σχετίζονται με την ουσία και προβλέπονται για να εξασφαλίσουν τη λήψη ορθότερης απόφασης. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται πως η διάκριση της συνταγματικότητας δεν είναι απόλυτη.

Μία πρόσθετη διάκριση αφορά στην εξωτερική και εσωτερική τυπική συνταγματικότητα. Η εξωτερική τυπική συνταγματικότητα έχει σχέση με την ίδια την υπόσταση του νόμου και ανάγεται στις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας για έκδοση και δημοσίευση, σύμφωνα με το άρθρο 42 του Συντάγματος. Τα εξωτερικά στοιχεία αναφέρονται στην υπόσταση του νόμου, στη συμφωνία του περιεχομένου του νόμου προς το Σύνταγμα και εξετάζονται από τα δικαστήρια, τα οποία, συγκεκριμένα, ελέγχουν αν ο κανόνας δικαίου συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τυπικού νόμου. Η εσωτερική τυπική συνταγματικότητα σχετίζεται με την κοινοβουλευτική διαδικασία συζήτησης και ψήφισης νόμων, με την τήρηση – από το νομοθέτη- των διαδικαστικών διατάξεων, αφορά, δηλαδή, στα *interna corporis* της Βουλής. Γι' αυτό το λόγο δεν ελέγχεται από τα δικαστήρια, αλλά

από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κατά την έκδοση των νόμων.

Δεδομένου ότι τα δικαστήρια αρνούνται να εξετάσουν την τυπική συνταγματικότητα , με την αιτιολογία ότι αυτό έχει ανατεθεί στα όργανα της νομοθετικής λειτουργίας , θα έπρεπε να αναρωτηθούμε σε ποιό βαθμό οι τυπικές διατάξεις συνιστούν πραγματικά *interna corporis* του νομοθετικού σώματος.

Ως *interna corporis* θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε όσες διατάξεις αναφέρονται στην τακτική νομοθετική διαδικασία και αφορούν στα νομοθετικά όργανα. Εσωτερικά ,δηλαδή ,θέματα της Βουλής είναι εκείνα που εξετάζονται από αυτήν κατά προτεραιότητα και αποκλειστικότητα. Φυσικά ,η Βουλή δεν εξετάζει μόνο διαδικαστικά προβλήματα , αλλά συζητεί και την ουσιαστική συνταγματικότητα των νόμων που ψηφίζει.

Αναφορικά ,τυπικές διατάξεις συναντώνται στη νομοθετική λειτουργία της Βουλής και στα άρθρα που αφορούν στην κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των νομοθετικών οργάνων.

3) ΥΠΕΡΟΧΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Το Σύνταγμα του 1975 , είναι το πρώτο που θεσπίσθηκε αμέσως μετά τη μεταπολίτευση και αποτελεί ένα τυπικό και αυστηρό Σύνταγμα. Περιλαμβάνει κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος, οι οποίοι δεν μπορούν να τροποποιηθούν, να καταργηθούν ή να αντικατασταθούν από τον κοινό νομοθέτη, αλλά σύμφωνα με το άρθρο 110 του Συντάγματος , όπως ισχύει μέχρι σήμερα, υπόκεινται σε ειδική διαδικασία αναθεώρησης.

Ο ορισμός του Συντάγματος συναντάται στα «Ζητήματα Συνταγματικού Δικαίου» α' εκδ. 1994 και στις «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου» θ' εκδ. 2001 του κ. Ανδρέα Δημητρόπουλου.

Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, «Σύνταγμα, υπό στενή νομική έννοια, είναι ο γραπτός, σε ιδιαίτερο κείμενο διατυπωμένος , υπέρτατος, γενικός, καθολικός, θεμελιώδης νόμος που έχει τεθεί με ειδική διαδικασία, ρυθμίζει τη συνολική κοινωνική, πολιτική, οικονομική ζωή και έννομη τάξη, έχει αυξημένη τυπική δύναμη και μεταβάλλεται με διαδικασία δυσχερέστερη της προβλεπόμενης για τους κοινούς νόμους, των οποίων ιεραρχικά προΐσταται».

Ο Kelsen ,θεωρεί το Σύνταγμα Ανώτατο Νόμο, χαρακτηρίζοντάς τον ως «βασικό κανόνα», ο οποίος έχει μεν στενή νομική σχέση με τους κοινούς κανόνες, δεν παύει ,όμως ,να υλοποιείται από αυτούς , τους κατώτερους κανόνες δικαίου και συνεπώς να θεωρείται ανώτερος αυτών.

«Το Σύνταγμα δεν είναι μόνο ο θεμελιώδης , αλλά και ο υπέρτατος νόμος», καθώς οι κανόνες του, που έχουν και τη μεγαλύτερη σημασία, δεν ρυθμίζουν απλώς την δικαιοπαραγωγική διαδικασία ,αλλά και κατ' ουσία διάφορα θεμελιώδη ζητήματα και κυρίως τα ατομικά δικαιώματα. Το Σύνταγμα βρίσκεται στην κορυφή της πυραμίδας της έννομης τάξης και υπερισχύει όλων των κανόνων δικαίου, όχι μόνον τυπικά ,αλλά και ουσιαστικά .Η τυπική υπεροχή του είναι η νομική αναγνώριση της ουσιαστικής του υπεροχής . Σε περίπτωση που οι κανόνες του κοινού δικαίου συγκρούονται με τους συνταγματικούς ,οι

πρώτοι «κυρώνονται», δηλαδή δεν εφαρμόζονται και οι δεύτεροι υπερισχύουν, πράγμα που αποδεικνύει έμπρακτα την τυπική υπεροχή του Συντάγματος έναντι αυτών των κανόνων. Το Σύνταγμα είναι υπέρτερος νόμος (*lex superior*) έναντι του κοινού δικαίου, που είναι κατώτερος νόμος (*lex inferior*).

Η αρχή της υπεροχής των διατάξεων του Συντάγματος εκφράζεται και σε συγκεκριμένα άρθρα του Συντάγματος του 2001. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ.3 «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα». Επί πλέον κατά το άρθρο 25 παρ.1 όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Επιπρόσθετα στο άρθρο 111 παρ.1 αναφέρεται :» κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του». Το περιεχόμενο των παραπάνω άρθρων θεμελιώνει την τυπική υπεροχή των συνταγματικών διατάξεων έναντι του κοινού δικαίου.

4)ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

α) Ο έλεγχος ως πρώτη εκδήλωση νομιμότητας.

Η τυπική υπεροχή του Συντάγματος , του υπέρτατου νόμου, οδήγησε στην υποταγή του κοινού δικαίου στο Συνταγματικό και κατ' επέκταση στη συνταγματικότητα των νόμων (δηλαδή , στην συμφωνία αυτών προς τις επιταγές του Συντάγματος) και τον έλεγχο αυτής.

Ο έλεγχος αυτός προβλέπεται στις διατάξεις των άρθρων 87 παρ.2 και 93 παρ.4 του Συντάγματος. Ειδικότερα , σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ.2 « Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος» . Με το άρθρο 93 παρ.4 « Στα πολιτικά ή διοικητικά δικαστήρια μπορεί να ανατεθεί και κάθε άλλη αρμοδιότητα διοικητικής φύσης, που ορίζει ο νόμος» (ως τακτικά διοικητικά δικαστήρια νοούνται μόνο τα τακτικά φορολογικά δικαστήρια που έχουν συσταθεί με το νομοθετικό διάταγμα 3845/1958).

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων προκύπτει από την υπεροχή του Συντάγματος έναντι όλων των άλλων κανόνων δικαίου και αποτελεί την ύψιστη και πρώτη εκδήλωση της κανονικότητας και με την πιο ευρεία σημασία του όρου ,της νομιμότητας , όλων των κρατικών λειτουργιών και επομένως και της νομοθετικής εξουσίας .

β) Τεκμήριο συνταγματικότητας νόμων

Ο όρος «τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων, έχει επικρατήσει έτσι γιατί μπορεί να αποδώσει την ερμηνευτική δυναμική υπέρ του νόμου.

Σύμφωνα λοιπόν με αυτό το «τεκμήριο» κάθε νόμος από την ολοκλήρωση της διαδικασίας παραγωγής του, δηλαδή από την ψήφισή του στη Βουλή, την έκδοση, την υπογραφή του από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, θεωρείται σύμφωνος με τους κανόνες του Συντάγματος , παράγει πλήρη νομική ενέργεια και δεσμεύει κατά συνέπεια ως νόμος του Κράτους όλα τα δικαστικά και διοικητικά όργανα¹.

Το «τεκμήριο» αυτό αφενός ,είναι αναγκαίο για την ασφάλεια και λειτουργία της έννομης

τάξης, αφετέρου απορρέει από την ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας, τόσο κατά την ψήφιση όσο και κατά την έκδοση κάθε νόμου². Το «τεκμήριο» συνταγματικότητας δεν είναι αμάχητο, καθώς υπάρχει πιθανότητα ορισμένοι νόμοι να ισχύουν καθ' υπέρβαση των διατάξεων του Συντάγματος. Από αυτό συνάγεται ότι κάθε νόμος είναι συνταγματικός μέχρις ότου αποδειχθεί το αντίθετο.

γ) Έννοια συνταγματικότητας νόμων και μορφές ελέγχου αυτής

Η συνταγματικότητα των νόμων, οι οποίοι θεωρούνται κατώτεροι κανόνες δικαίου ως προς το ανώτερο Σύνταγμα, συνιστά την τυπική και ουσιαστική συμφωνία αυτών έναντι των διατάξεων του Συντάγματος. Με τον όρο τυπική νοείται ο τρόπος παραγωγής των κανόνων δικαίου, ενώ με τον όρο ουσιαστική νοείται η ουσία του περιεχομένου τους.

Η άσκηση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων διακρίνεται σε τέσσερις μορφές, με βάση δύο κριτήρια: i) το χρόνο άσκησης του ελέγχου και ii) τα όργανα που τον πραγματοποιούν.

Ως προς το πρώτο κριτήριο διακρίνεται σε προληπτικό και κατασταλτικό έλεγχο, ενώ ως προς το δεύτερο σε πολιτικό και δικαστικό.

1.Βλ.Αλιβιζάτο, Το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων,σελ.72 – Σκουρή/Βενιζέλο, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, σελ.97, Εκδόσεις Σάκκουλα 1985

2.Βλ.Ε.Σπηλιωτόπουλο, Εγχειρίδιον διοικητικού δικαίου 1982, σελ.105

Ειδικότερα, αναφορικά με το πρώτο κριτήριο ο προληπτικός έλεγχος ασκείται πριν από τη δημοσίευση του νόμου και τη θέση αυτού σε ισχύ και επομένως αποτρέπει τη θέσπιση όποιου αντισυνταγματικού νόμου³. Αντίθετα, ο κατασταλτικός έλεγχος γίνεται μετά τη δημοσίευση του νόμου και κατά την εφαρμογή του, σε ορισμένες περιπτώσεις, με σκοπό να εμποδίσει την εφαρμογή τυχόν αντισυνταγματικών κανόνων⁴.

δ) Προληπτικός έλεγχος: Ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας που σύμφωνα με το άρθρο 26 παρ. 1 του Συντάγματος ασκούν νομοθετική λειτουργία. Μία μορφή προληπτικού ελέγχου ασκεί και το Ελεγκτικό Συνέδριο σε μία ειδική περίπτωση, το οποίο δεν αποτελεί νομοθετικό όργανο.

Η Βουλή σύμφωνα με το άρθρο 26 παρ. 1 του Συντάγματος, καθώς και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκούν νομοθετική λειτουργία, ενώ κατά το άρθρο 110 είναι το μόνο όργανο που διαθέτει αναθεωρητική εξουσία. Στο σημερινό καθεστώς της προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας η Βουλή αποτελεί το μοναδικό κρατικό όργανο «που διαθέτει άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση⁵» από τη στιγμή που τα μέλη που την απαρτίζουν εκλέγονται «με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν εκλογικό δικαίωμα», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το άρθρο 51 παρ.3 του Συντάγματος. Ως κρατικό όργανο δεσμεύεται από το σύνταγμα και οφείλει να ακολουθεί αυστηρά τους κανόνες που αυτό θέτει και, κατ' επέκταση να ψηφίζει νόμους που συμφωνούν απόλυτα προς το Σύνταγμα.

Η Βουλή κατά το άρθρο 70 παρ.1 «ασκεί το νομοθετικό της έργο σε ολομέλεια», αλλά και από

---

3 – 4.βλ.Β.Σκουρή/Ευαγ.Β.Βενιζέλο, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, σελ.10

5.Β.Σκουρή/Ευ.Β.Βενιζέλο, σελ.11-παρ.III/1

κοινοβουλευτικές επιτροπές, όπως αναφέρεται στο άρθρο 68 παρ.1 «Η Βουλή στις αρχές κάθε τακτικής συνόδου συνιστά από τα μέλη τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές για να εξετάζουν και να επεξεργάζονται τα νομοσχέδια και τις προτάσεις νόμων που υποβάλλονται, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής». Το νομοθετικό έργο της Βουλής ορίζεται αναλυτικά στα άρθρα 72 έως 77 του Συντάγματος.

Το γεγονός ότι η Βουλή έχει υποχρέωση να θέτει σε ισχύ νόμους που δεν αντίκεινται στο

Σύνταγμα υπογραμμίζεται και στο άρθρο 80 παρ.2 του Κανονισμού της, το οποίο συγκεκριμένα αναφέρει: «Συζητούμενης της αρχής σχεδίου ή προτάσεως νόμου, ο Πρόεδρος της Βουλής ή πας βουλευτής δύναται να προβάλει ότι ταύτα αντίκεινται προς το Σύνταγμα. Προβληθείσης τοιαύτης αντιρρήσεως, η Βουλή αποφαινεται υποχρεωτικώς και κατά προτεραιότητα περί ταύτης, κατά τα εις την παράγραφον 1 του άρθρου 76 οριζόμενα». Το συγκεκριμένο άρθρο αποδεικνύει πως οι Βουλευτές έχουν καθήκον να εξετάζουν το πρόβλημα της συνταγματικότητας των προτάσεων και των σχεδίων νόμων⁶. Το άρθρο 76 του Συντάγματος παραπέμπει στην περίπτωση της ένστασης της αντισυνταγματικότητας ενός νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου, η οποία συνεπάγεται «ειδική ψηφοφορία κατά προτεραιότητα» και απαιτεί θετική απόφαση της Βουλής για τη συνέχιση της νομοθετικής διαδικασίας. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν είναι ισότιμος με τη Βουλή παράγοντας της νομοθετικής λειτουργίας, γι' αυτό και η Βουλή αποτελεί το κύριο νομοθετικό όργανο. Οι νομοθετικές αρμοδιότητές του περιορίζονται σε αυτές που αναφέρει το άρθρο 42 παρ.1 του Συντάγματος : « Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους που έχουν ψηφιστεί από τη Βουλή μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους. Μέσα στην προθεσμία που προβλέπεται στο προηγούμενο εδάφιο, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο που έχει ψηφιστεί από αυτή, εκθέτοντας

6.βλ.Β.Σκουρή/Ευ.Β.Βενιζέλο , σελ.12

και τους λόγους της αναπομπής». Το ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν συμμετέχει ισότιμα με τη Βουλή στη νομοθετική διαδικασία αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν έχει δύο νομοθετικές αρμοδιότητες. Όπως προκύπτει από το άρθρο 73 παρ.1 (« Το δικαίωμα πρότασης νόμων ανήκει στη Βουλή και στην Κυβέρνηση»), δεν έχει δικαίωμα πρότασης νόμων αφενός και δικαίωμα κύρωσης νόμων, αφετέρου. Όσον αφορά την τελευταία αρμοδιότητα, πρόκειται για ένα ιδιαίτερα λεπτό ζήτημα.

Στο άρθρο 42 παρ.1 του Συντάγματος αναφέρεται ότι ο Πρόεδρος έχει την αρμοδιότητα της κύρωσης νόμων, κατά την οποία ελέγχει την εγκυρότητα και εγκρίνει ένα νομοσχέδιο, αφότου ψηφιστεί από το Κοινοβούλιο και το οποίο στη συνέχεια γίνεται νόμος. Πρέπει όμως να τονιστεί πως στο άρθρο 42 του Συντάγματος δεν αναθέτει στον Πρόεδρο την αρμοδιότητα της κύρωσης με την έννοια της απόλυτης αρνησικυρίας (του απόλυτου veto). Η διάταξη αυτή περιορίζει την κύρωση στην αναπομπή των νόμων στη Βουλή για επανεξέταση, πράγμα που αποτελεί την αναβλητική αρνησικυρία. Η αναπομπή πρόκειται για αυτόνομη αναβλητικού χαρακτήρα αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας να επιστρέφει τα νομοσχέδια στη Βουλή μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους, αρνούμενος την έκδοσή τους μόνο για λόγους νομιμότητας.

Συμπληρωματικά για την αναπομπή παρατίθενται τα εξής άρθρα του Συντάγματος . Άρθρο 35 παρ.2 εδάφιο δ' : « Κατ' εξαίρεση δεν απαιτείται προσυπογραφή για ... την αναπομπή κατά το άρθρο 42 παρ.1 νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου που έχει ψηφιστεί από τη Βουλή». Άρθρο 42: «...Μέσα στην προθεσμία που προβλέπεται στο προηγούμενο εδάφιο, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο που έχει ψηφιστεί από αυτή, εκθέτοντας και τους λόγους της αναπομπής».

Συνάγεται, λοιπόν, από το τελευταίο άρθρο ότι η αναπομπή πρέπει να αιτιολογείται . Οι λόγοι της αναπομπής πρέπει να αφορούν την τυπική συνταγματική νομιμότητα , για το οποίο το veto έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα. Αντίθετα ,το veto για λόγους ουσιαστικής συνταγματικότητας έχει δυνητικό χαρακτήρα, εφόσον το εντεταλμένο από τον συντακτικό νομοθέτη όργανο είναι τα δικαστήρια. Οι λόγοι αναπομπής δεν αφορούν σε καμία περίπτωση τη σκοπιμότητα των νόμων.

Αν παρέλθει η προβλεπόμενη προθεσμία αναπομπής ο Πρόεδρος δεν μπορεί να ασκήσει veto, αλλά «υποχρεούται να εκδόσει και να δημοσιεύσει το νομοσχέδιο , ώστε να καταστεί νόμος του κράτους⁷. Η εξουσία του Προέδρου για αρνησικυρία , όπως συνάγεται από τις διατάξεις του άρθρου 42 του Συντάγματος, έχει μόνο αναβλητικά αποτελέσματα. Αυτό αιτιολογείται από το γεγονός ότι «απλά παρέχει δυνατότητα προσωρινής άρνησης έκδοσης και δημοσίευσης του νόμου» και εάν επιμένει η Βουλή ,ο αναπεμφθείς νόμος τίθεται σε ισχύ .

Αξίζει να αναφερθεί ότι παλαιότερα «για την επιψήφιση αναπεμφθέντος νομοσχεδίου απαιτούνταν πλειοψηφία τριών πέμπτων (και όχι όπως τελικά αποφασίσθηκε: απόλυτη πλειοψηφία) του όλου αριθμού των βουλευτών , οπότε η αναπομπή κινδύνευε πραγματικά ν' απολήξει σε δικαίωμα απόλυτης αρνησικυρίας».

Συμπληρωματικά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει και ορισμένες έκτακτες αρμοδιότητες νομοθετικού χαρακτήρα, όπως αναφέρεται στα άρθρα 44 και 48 του Συντάγματος. Η αναπομπή νομοσχεδίων «προσφέρει μια ασφαλιστική δικλείδα για την αποτροπή

αντισυνταγματικών νόμων ...και θέτει τη Βουλή προ των συνταγματικών ευθυνών της⁸». Κατασταλτικός έλεγχος: Ο κατασταλτικός έλεγχος ασκείται μετά τη δημοσίευση του νόμου από τα δικαστήρια, γι' αυτό και ταυτίζεται με το σύστημα του δικαστικού ελέγχου. Το Σύνταγμα του 1975, καθώς και το ισχύον Σύνταγμα, πραγματεύεται τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων σε δύο σημεία, στα υπ' αριθμόν 93 παρ.4 και 87 παρ.2 του Συντάγματος.

7.Α.Δημητρόπουλος , Γενική συνταγματική Θεωρία ,Αθήνα-Κομοτηνή 2004

8.βλ.Τσάτσο , Συνταγματικό δίκαιο ,1982 ,σελ.349 /Γ.Κασιμάτη ,Σύνταγμα και κοινό δίκαιο ,1976,σελ.124 /Α.Μάνεση ,Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της δημοκρατίας κατά το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος ,σελ.449 / Β.Σκουρή-Ευ.Β.Βενιζέλο ,σελ.13

Σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ.4 «Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα».

Σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ.2 «Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος».

Το δεύτερο αυτό άρθρο , υπενθυμίζει , κυρίως, στους δικαστές ότι υποχρεούνται να εφαρμόζουν μόνο συνταγματικό και μη επαναστατικό δίκαιο.

Ο δικαστικός έλεγχος διακρίνεται σύμφωνα με δύο κριτήρια, αφενός τη μορφή οργάνωσης και αφετέρου τον τρόπο άσκησης του ελέγχου. Όσον αφορά το πρώτο κριτήριο, διαχωρίζεται σε συγκεντρωτικό και αποκεντρωτικό έλεγχο. Ο συγκεντρωτικός έλεγχος είναι αυτός που ανατίθεται σε συγκεκριμένο ,ειδικό συνταγματικό δικαστήριο, Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Α.Ε.Δ.).

Ο αποκεντρωτικός ή αλλιώς διάχυτος έλεγχος ασκείται από όλα τα δικαστήρια.

Σύμφωνα με το δεύτερο κριτήριο, προκύπτουν δύο είδη ελέγχου, ο κατ' αίτηση και ο κατ' ένσταση, τα οποία συνδέονται άμεσα με τις μορφές οργάνωσης. Συγκεκριμένα, ο κατ' αίτηση συνδέεται με το συγκεντρωτικό σύστημα και επομένως ασκείται από ειδικό συνταγματικό δικαστήριο. Κατά το σύστημα αυτό η προσβολή ενός νόμου ως αντισυνταγματικού γίνεται με αίτηση, με «ένδικο μέσο⁹» και είναι δυνατή η ολική ή και μερική ακύρωση του νόμου. Ο κατ' ένσταση έλεγχος συνδέεται με το αποκεντρωτικό σύστημα και γίνεται στο πλαίσιο μιας δίκης. Η προσβολή του νόμου δε γίνεται «αυτοτελώς, αλλά κατ' ένσταση με την ευκαιρία συγκεκριμένης υπόθεσης¹⁰».

Από τα παραπάνω προκύπτει και ένα τρίτο κριτήριο, το οποίο είναι η ισχύ μιας δικαστικής απόφασης και διαχωρίζει το σύστημα δικαστικού ελέγχου σε απόλυτο και σχετικό.

9-10.Α.Δημητρόπουλος ,Γενική Συνταγματική Θεωρία , σελ.401

Απόλυτο είναι το σύστημα κατά το οποίο υπάρχει η δυνατότητα ακύρωσης ενός νόμου από τα δικαστήρια, ενώ σχετικό είναι εκείνο που δεν επιτρέπει στο δικαστή να ακυρώσει έναν αντισυνταγματικό νόμο, αλλά μόνο τον δεσμεύει ώστε να μην τον εφαρμόσει.

Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί ουσιαστικά περιορισμό του κοινού νομοθέτη και κατ' επέκταση «κάμψη της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας¹¹» από τη στιγμή που ο νόμος είναι «αποτέλεσμα της γενικής βούλησης¹²». Τα δικαστήρια επομένως έχουν ευθύνη απέναντι στο λαό για την ενίσχυση και διασφάλιση του σεβασμού έναντι των συνταγματικών επιταγών από το νομοθέτη.

Άλλη μια πτυχή που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η άσκηση του δικαστικού ελέγχου οδηγεί στην «κάμψη της διάκρισης των εξουσιών και της ισορροπίας που αυτή περικλείει ως οργανική βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος¹³». Η κάμψη αυτή υφίσταται καθώς ο έλεγχος πρόκειται για αναπόφευκτη διείσδυση του δικαστή στις νομοθετικές αρμοδιότητες. Ασφαλώς, όμως ο δικαστής δεν ασκεί νομοθετική εξουσία, αλλά την δικαστικής φύσης αρμοδιότητα που του αναθέτει το Σύνταγμα. Επιπρόσθετα, δεν μπορεί να επιβάλλει την τήρηση του Συντάγματος στο νομοθέτη ο οποίος το παραβιάζει.

Όσον αφορά τον πολιτικό χαρακτήρα του δικαστικού ελέγχου, αυτός υφίσταται σε μεγάλο βαθμό, καθώς οι δικαστές ασχολούνται με ζητήματα ,με τα οποία έχει προηγουμένως καταπιαστεί η Βουλή και που, επομένως, είναι πολιτικού χαρακτήρα. Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων και η δικαιοδοτική λειτουργία εν γένει καλείται να αντιμετωπίσει ζητήματα που υποκρύπτουν συχνά πολιτικές αντιθέσεις και διαφωνίες. Την άποψη αυτή για τη μεταφορά πολιτικώς αντιθέσεων στα δικαστήρια ανέπτυξε ο Η.Τriepel .

11.Β.Σκουρής-Ευ.Β.Βενιζέλος , σελ.20 /Σαρμά- Goyand ,Η συνταγματική και διοικητική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας : εξελικτική μελέτη των μεγάλων θεμάτων , 1994

12.Την ένσταση αυτή(Volonte generale) πρόβαλε την περίοδο του μεσοπολέμου ο C.Schmitt.επίσης βλ. R.Carre de Malberg ,La loi,expression de la volonte generale ,1936/1984 ,σελ.16 ,103 επ.

13.βλ.Η.Kelsen , Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit ,σελ.56,224 / M.Cappeletti ,Necessite et legitime de la justice constitutionnelle ,1982 ,σελ.466

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα ζητημάτων μεγίστης σημασίας ,που είναι πολιτικής υφής, όπως είναι οι εργατικές διαφορές, οι οικογενειακές σχέσεις, τα εγκλήματα κατά των ηθών, η προστασία του οφειλέτη ή του δανειστή σε μία ενοχική σχέση, η νομιμότητα μιας απεργίας. Ο δικαστικός έλεγχος είναι λογική συνέπεια της υπεροχής του Συντάγματος έναντι όλων των άλλων κανόνων δικαίου και θεμελιώνεται πάνω στο επιχείρημα ότι διασφαλίζει την ιεραρχία των πηγών του δικαίου, θέτοντας νομικούς φραγμούς στη δράση όχι μόνο της εκτελεστικής, αλλά και της νομοθετικής εξουσίας.

5) ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ι/ Αποκεντρωτικός - διάχυτος έλεγχος της συνταγματικότητας

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο κατασταλτικός έλεγχος διακρίνεται με βάση τη μορφή οργάνωσής του σε συγκεντρωτικό και αποκεντρωτικό.

Ο αποκεντρωτικός – διάχυτος έλεγχος που καλείται και παρεμπόπων, διενεργείται από όλες τις κατηγορίες (διοικητικά, πολιτικά, ποινικά) και βαθμίδες (πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια) δικαστηρίων, όχι όμως αφηρημένα, αλλά στο πλαίσιο συγκεκριμένων διαφορών, που καλούνται να επιλύσουν. Σκοπός του δικαστή είναι η εκδίκαση μιας συγκεκριμένης υπόθεσης. Η αναγνώριση από το δικαστήριο της αντισυνταγματικότητας ενός νόμου συνεπάγεται τη μη εφαρμογή της στη συγκεκριμένη υπόθεση. Ο δικαστής δεν μπορεί να ακυρώσει το νόμο.

Ζήτημα αντισυνταγματικότητας τίθεται ενώπιον των κοινών δικαστηρίων παρεμπόπωντως, δηλαδή για τις ανάγκες εκδίκασης της συγκεκριμένης υπόθεσης. Ο έλεγχος διενεργείται είτε αυτεπάγγελτα από το δικαστήριο, είτε με πρωτοβουλία των διαδίκων.

Όπως ήδη αναφέρθηκε ο διάχυτος έλεγχος ασκείται από όλες τις βαθμίδες δικαστηρίων- με εξαίρεση το Α.Ε.Δ.

Στα πολιτικά δικαστήρια , ο έλεγχος της συνταγματικότητας αφορά θετικά ή αρνητικά στο

νόμω βάσιμο μιας αγωγής, μιας αίτησης κλπ. Ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων μπορεί να εγερθεί αναγνωριστική αγωγή με αίτημα τη διαπίστωση αντισυνταγματικότητας μιας διάταξης. Βέβαια, δεν είναι δυνατόν να αποτελεί αίτημα αυτή καθ' αυτή η διάγνωση αντισυνταγματικότητας. Αν συνέβαινε αυτό, θα παραβιαζόταν ο παρεμπόπων χαρακτήρας του ελέγχου, ο οποίος θα καθίστατο αφηρημένος. Γι' αυτό αίτημα της αγωγής ουσιαστικά είναι «η διάγνωση της ύπαρξης μιας έννομης σχέσης που θεμελιώνεται σε αντισυνταγματική διάταξη και έτσι παρεμπιπτόντως να ελεγχθεί δικαστικά η αντισυνταγματικότητά της¹⁴» στη συγκεκριμένη υπόθεση.

Στα ποινικά δικαστήρια, ο έλεγχος αφορά στη νομιμότητα μιας κατηγορίας¹⁵, ή στη συνταγματικότητα δικονομικού κανόνα. Το πιθανότερο είναι ότι η αναγνώριση και ο παραμερισμός μιας διάταξης ως αντισυνταγματικής, θα οδηγήσει στην αθώωση του κατηγορουμένου ή σε απαλλακτικό βούλευμα.

Τέλος, στα διοικητικά δικαστήρια, το ζήτημα της συνταγματικότητας είτε αφορά στο νόμω βάσιμο¹⁶ είτε συνδέεται με λόγο ακύρωσης μιας προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης.

II/ Συγκεντρωτικός έλεγχος¹⁷:

Το σύστημα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια έχει ένα εγγενές μειονέκτημα. Αυτό είναι η δυνατότητα έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων γύρω από την αντισυνταγματικότητα ή όχι μιας διάταξης. Για την αποτροπή αυτού του κινδύνου εμφανίστηκαν τρεις μηχανισμοί κάμψης του διάχυτου ελέγχου. Ο πρώτος προκύπτει από το άρθρο 100 παρ.1 εδ. ε' του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ως αρμοδιότητα του Α.Ε.Δ τα εξής: «Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου».

14.βλ.Β.Σκουρή-Ευ.Β.Βενιζέλο, σελ.56 / Κ.Κεραμεύ, Αστικών δικονομικών δίκαιον II, σελ.73 / επ.Γ.Μητσόπουλος, Η αναγνωριστική αγωγή κατά το ελληνικών δικονομικών δίκαιον, 1947, σελ.140

15.Ι.Μανωλεδάκη, Γενική θεωρία του ποινικού δικαίου, α', 1976, σελ.40 επ.

16.βλ.Π.Δαγτόγλου, γενικό διοικητικό δίκαιο, 1981, σελ.68 επ.

17.βλ.Φ.Βασιλογιάννης, σε τι χρησιμεύει ο συγκεντρωτικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1999, σελ.40 επ.

Ο δεύτερος είναι η ενοποίηση της νομολογίας στην οποία προβαίνουν τα ανώτατα δικαστήρια.

Τέλος, ο τρίτος μηχανισμός είναι η ακυρωτική αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣΤΕ) και η δικαιοδοτική αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

α/ Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Α.Ε.Δ) Σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ.1 εδ. ε', όταν ο Αρειος Πάγος, το Συμβούλιο της Επικρατείας και το Ελεγκτικό Συνέδριο, διαφωνούν για τη συνταγματικότητα, υπεισέρχεται το Α.Ε.Δ.

Μια υπόθεση άγεται ενώπιον του Α.Ε.Δ., είτε με παραπεμπτική απόφαση ενός από τα τρία ανώτατα δικαστήρια εφόσον έχει διαπιστωθεί αντίθετη γύρω από την ουσιαστική συνταγματικότητα διατάξεως τυπικού νόμου, είτε με αίτηση ορισμένων κρατικών οργάνων ή «παντός έχοντος έννομον συμφέρον (Αρθ. 48 παρ.2 του Ν.345/1976). Το δικαστήριο που θα εκδώσει αντίθετες αποφάσεις, οφείλει να παραπέμψει το υπό εξέταση θέμα στο Α.Ε.Δ. με ειδική απόφασή του, έτσι ώστε να αρθεί η αμφισβήτηση που προέκυψε. Αίτηση (προκειμένου να επιληφθεί του θέματος), νομιμοποιούνται να υποβάλλουν στο Α.Ε.Δ. όσοι έχουν έννομο συμφέρον, όπως επίσης, ο Υπουργός Δικαιοσύνης, ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας στο Ελεγκτικό Συνέδριο και ο Γενικός Επίτροπος της Διοικητικής Δικαιοσύνης. Το εισαγωγικό δικόγραφο της δίκης κοινοποιείται στον Υπουργό Δικαιοσύνης, ο οποίος υποχρεούται να συμμετάσχει στη δίκη.

Η πράξη ορισμού της δικασίμου συνημμένης της περίληψης του θέματος που τίθεται υπό αμφισβήτηση δημοσιεύεται είκοσι ημέρες πριν από τη δικάσιμο σε δύο ημερήσιες

εφημερίδες της πρωτεύουσας. Μέχρι τη δημοσίευση της απόφασης του Α.Ε.Δ. τα δικαστήρια οφείλουν να αναβάλουν την έκδοση οριστικών αποφάσεων, στις οποίες χρησιμοποιούνται αμφισβητηθείσες διατάξεις τυπικού νόμου¹⁸

18.βλ.Α.Δημητρόπουλο ,σελ.410

Οι αποφάσεις του Α.Ε.Δ είναι αμετάκλητες και έχουν απόλυτη ισχύ, η οποία υφίσταται από τη στιγμή της δημοσίευσης της απόφασης σε δημόσια συνεδρίαση. Οι αποφάσεις του Α.Ε.Δ. ισχύουν έναντι πάντων (άρθρο 51 ν. 345/1976) και δεσμεύουν όλα τα δικαιοδοτικά και διοικητικά όργανα και τους ιδιώτες, εφόσον απευθύνεται σ' αυτούς¹⁹.

Πρέπει να αναφερθεί, ότι οι διατάξεις νόμων που έχουν κηρυχθεί αντισυνταγματικές, έπειτα από απόφαση του Α.Ε.Δ. βρίσκονται σε «αδράνεια νόμου». Οι διατάξεις αυτές δεν καταργούνται, παρά αδρανούν, δεν εκπέμπουν, δηλαδή, νομική ενέργεια, εντούτοις εξακολουθούν να βρίσκονται στην έννομη τάξη. Η κατάργησή τους μπορεί να επέλθει μόνο με νεότερο νόμο, ο οποίος καλείται καταργητικός. Η απόφαση του Α.Ε.Δ. κοινοποιείται με μέριμνα του γραμματέα του στο δικαστήριο που παρέπεμψε την υπόθεση και το οποίο επιλαμβάνεται και πάλι της υποθέσεως με την υποχρέωση να συμμορφωθεί προς την απόφαση του Α.Ε.Δ.

Παρατηρείται, λοιπόν, πως ενώ στα κοινά δικαστήρια το ζήτημα της συνταγματικότητας τίθεται μέσω των δικονομικών οδών που υπάρχουν για την συγκεκριμένη υπόθεση, οι δικονομικές προσβάσεις προς το Α.Ε.Δ. είναι ειδικές²⁰.

Χάρη, λοιπόν, στην ειδική δικονομική πρόσβαση προς το Α.Ε.Δ. ο έλεγχος μετατρέπεται από αποκεντρωτικό σε συγκεντρωτικό, καθώς επίσης, από παρεμπιπτόντα σε κύριο.

Το Α.Ε.Δ. είναι ο πιο αποτελεσματικός θεσμός για τη συγκέντρωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας και την ενοποίηση της νομολογίας. Στους κόλπους του Α.Ε.Δ. η ενοποίηση της νομολογίας εξασφαλίζεται με την παραπομπή στην Ολομέλειά του, της κρίσης για την ενδεχόμενη αντισυνταγματικότητα μιας διάταξης²¹.

19. βλ.Ν..Παπαντωνίου , Γενικές του Αστικού δικαίου ,1984 ,σελ.33

20.βλ..Π.Δαγτόγλου ,Γενικό διοικητικό δίκαιο ,σελ.92 επ. / Μ.Κυπραίος ,Το ανώτατο ειδικό Δικαστήριο ,σελ.251 /Π.Τζίφρας(ομότιτλο) ,1976 ,/Γ.Χουβαρδός(ομότιτλο) ,σελ.1040 επ.

β/ Άρειος Πάγος:Στα πλαίσια μίας πολιτικής δίκης που διέπεται από τους κανόνες του Κ.Πολ.Δ. ενώπιον του Α.Π, η παραπομπή στην ολομέλεια του συγκεκριμένου δικαστηρίου ρυθμίζεται από το άρθρο 563 παρ.2 Κ.Πολ.Δ.²¹ Η παραπομπή μπορεί να είναι υπό ορισμένες περιπτώσεις είτε υποχρεωτική ,είτε δυνητική. Υποχρεωτική είναι στις εξής περιπτώσεις.

- Όταν πρόκειται να εκδικασθεί αναίρεση υπέρ του νόμου, την οποία ασκεί ο Εισαγγελέας του Α.Π. κατά το άρθρο 557 του ΚΠολΔ. Η αναίρεση υπέρ του νόμου ασκείται για την επίλυση νομικών ζητημάτων συνταγματικότητας και η σχετική απόφαση δε θίγει το δεδικασμένο²².

Είναι κυρίως ένας μηχανισμός ενοποίησης της νομολογίας. Χρειάζεται όμως ιδιαίτερη προσοχή γιατί μέσω αυτής ο αφηρημένος έλεγχος της συνταγματικότητας είναι αθέμιτος. Ακόμη και όταν ασκείται έλεγχος με αφορμή αναίρεση υπέρ του νόμου, ο έλεγχος αυτός είναι παρεμπιπτόντων. -Όταν το αρμόδιο τμήμα αρνείται την εφαρμογή διάταξης νόμου η οποία έχει κριθεί ως αντισυνταγματική (άρθρο 563 παρ.2 εδ. β' ΚΠολΔ).

-Όταν το αρμόδιο τμήμα παρότι απορρίπτει την ύπαρξη αντισυνταγματικότητας, εντούτοις η απόφασή του αυτή προκύπτει με διαφορά μίας μόνο ψήφου.

Από την άλλη, δυνητική είναι η παραπομπή στην Ολομέλεια του Α.Π. από τις περιπτώσεις που το αρμόδιο τμήμα ή ο Πρόεδρος και ο Εισαγγελέας του Α.Π. με κοινό πρακτικό, κρίνουν ότι υφίσταται ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος ή ότι η παραπομπή είναι απαραίτητη για την ενότητα της νομολογίας.

Στα πλαίσια ποινικής δίκης, που διέπεται από τους κανόνες του ΚΠΛ, η παραπομπή στην Ολομέλεια ρυθμίζεται διαφορετικά. Είναι μεν υποχρεωτική όταν πρόκειται να εκδικασθεί αναίρεση υπέρ του νόμου που ασκείται από τον Εισαγγελέα του ΑΠ (άρθρο 505 παρ.2 ΚΠΔ) και τότε η υπόθεση εισάγεται απευθείας στην Ολομέλεια²³.

21.Κ.Μπέης,Πολιτική δικονομία ,σελ.2341 επ.

22.Β.Σκουρής-Ευ.Β.Βενιζέλος , σελ.65 /Ν.Αλιβιζάτος ,σελ.62 επ. ~ 23.Σκουρή-Βενιζέλο σελ.63

Είναι δε δυνητική με κοινό πρακτικό του Εισαγγελέα και του Προέδρου του Α.Π.
«λαμβάνομένης υπ' όψιν της σοβαρότητας των λόγων αναίρεσως»(513 παρ.1 ΚΠΔ)

γ/ Συμβούλιο Επικρατείας και Ελεγκτικό Συνέδριο: Στις περιπτώσεις που εκδικάζεται ενώπιον του ΣτΕ αίτηση ακύρωσης, έφεση κατά απόφασης τακτικού διοικητικού δικαστηρίου, αίτηση αναίρεσης ή υπαλληλική προσφυγή, παραπομπή στην Ολομέλεια για ζήτημα συνταγματικότητας προβλέπεται στις ακόλουθες περιπτώσεις²⁴(στις δύο πρώτες δυνητικά και στην τελευταία υποχρεωτικά):

α/ Όταν η συγκεκριμένη υπόθεση εισάγεται στην Ολομέλεια από τον Πρόεδρο του ΣτΕ «λόγω μείζονος σπουδαιότητας» (άρθρο 14 παρ.2 εδ.α' ν.δ. 170/1973)

β/ Όταν αρμόδιο τμήμα σε πενταμελή ή επταμελή σύνθεση εκδίδει παραπεμπτική απόφαση «λόγω μείζοντος σπουδαιότητας» (άρθρο 14 παρ.2 εδ.β' ν.δ. 170/1973).

γ/ Όταν με παραπεμπτική απόφαση το αρμόδιο τμήμα αποδέχεται την άποψη σχετικά με την ουσιαστική συνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, διαφορετική από την ήδη διατυπωμένη από Α.Π. ή Ε.Σ.Σ τη συγκεκριμένη περίπτωση η Ολομέλεια του ΣτΕ ,είτε αποφαινεται η ίδια, είτε παραπέμπει την υπόθεση στο Α.Ε.Δ.

Βέβαια, η παρεμβολή της Ολομέλειας του ΣτΕ- όπως και του Α.Π. δεν επεκτείνει τα αντικειμενικά ή τα υποκειμενικά όρια του δεδικασμένου. Τα αρμόδια τμήματα «δεσμεύονται από τις αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων για ζητήματα συνταγματικότητας μόνο όταν επιλαμβάνονται της ίδιας υπόθεσης και όχι όταν τίθεται ενώπιόν της παρόμοιο ζήτημα²⁵. Φυσικά, η επιρροή που ασκείται στη νομολογία των κατώτερων δικαστηρίων είναι «ασφαλώς σοβαρή²⁶»

24.βλ.ενδεικτικά ,Π.Δαγτόγλου(υποσ.20),σελ.72 /Ε.Σπηλιωτόπουλο ,Εγχειρίδιον Διοικητικού δικαίου ,1981 ,σελ.350 επ.

25.Β.Σκουρή-Ευ.Βενιζέλο ,σελ.64 / Δ.Κονδύλη,το δεδικασμένον κατά τον ΚπολΔ ,σελ.210

26.Σκουρή-Βενιζέλος ,σελ. 64

και η ενοποίηση που επέρχεται σχεδόν απόλυτη .Το ΣτΕ μπορεί να προτείνει νέα διατύπωση, τροποποιήσεις και διαγραφές διατάξεων αντισυνταγματικών ή και να υποστηρίξει την απόρριψη του όλου νόμου. Οι αποφάσεις του αυτές έχουν συμβουλευτική μόνο ισχύ εκτός και αν υιοθετηθούν από το Κοινοβούλιο ή την Κυβέρνηση και έτσι να χρησιμεύσουν ως θεμελιώδες υλικό παρασκευής νόμων²⁷.

Το ΣτΕ προχωρά απλώς στον παραμερισμό της κρίσιμης για την υπόθεση διάταξη και δεν κηρύσσει την αντισυνταγματικότητά της²⁸. Το ίδιο συμβαίνει και με το Ε.Σ που μαζί με το ΣτΕ αποτελούν Δικαστήρια. Θεμέλιο του ελέγχου που ασκούν είναι το άρθρο 93 παρ.4 του Συντάγματος , σύμφωνα με τη διάταξη του οποίου : «Τα δικαστήρια υποχρεούνται όπως μη εφαρμόζουν νόμον, το περιεχόμενον του οποίου αντίκειται προς το Σύνταγμα».

Η ακυρωτική αρμοδιότητα του Σ.τΕ καθώς και του Ε.Σ. (για τις συντάξεις και την αστική ευθύνη των υπαλλήλων) κατοχυρώνονται συνταγματικά στα άρθρα 95 και 98 «κατά τρόπο συγκεντρωτικό²⁹».Στο Ε.Σ. μπορούν να εισάγονται όλες οι σχετικές με τις συντάξεις υποθέσεις και αυτές που αναφέρονται στην ευθύνη των υπαλλήλων. Το ΣτΕ, όταν πρόκειται για νόμους που θεμελιώνουν την έκδοση διοικητικών πράξεων, αλλά και το Ε.Σ., όταν πρόκειται για συνταξιοδοτικούς νόμους, μετατρέπονται – έμμεσα - σε δικαστήρια που ασκούν συγκεντρωτικό έλεγχο συνταγματικότητας.

27.Σαρμάς-Goyand

28.Β.Σκουρή-Ευ.Β.Βενιζέλος ,σελ.64

29.Φ.βεγλέρης ,Χαρακτηριστικά του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας ,1979 ,σελ.19-21 / Ευ.Β.Βενιζέλος ,Η θέση του ΣτΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ,1986 ,σελ12

Όταν παραμερίζεται διάταξη ως αντισυνταγματική, «η συμμόρφωση της διοίκησης μπορεί να είναι ευρύτερη από το δεδικασμένο³⁰». Η εξέλιξη αυτή μπορεί να αδρανοποιήσει τη διοίκηση και έτσι προκαλούνται αμφιβολίες για το αν μπορεί στο μέλλον να εφαρμόσει

διάταξη που έχει κριθεί «παρεμπιπτόντως αντισυνταγματική». Γι' αυτό το λόγο το ζήτημα της οριοθέτησης του δικαστικού ελέγχου εμφανίζεται με πιο οξείς όρους για το ΣΤΕ και το Ε.Σ.

30. Από την πρόσφατη βιβλιογραφία των Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου (βλ. βιβλιογραφία), σελ. 184 επ.

6) ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Είναι γεγονός ότι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων «θέτει φραγμούς στην ελευθερία του νομοθέτη να μετατρέπει τις πολιτικές του επιλογές σε νόμο³¹». Αυτό συμβαίνει για να διασφαλισθεί αφενός η νομική υπεροχή του Συντάγματος και, αφετέρου, τα δικαιώματα της μειοψηφίας που βρίσκονται καταγεγραμμένα στο Σύνταγμα ως βασικές πολιτικές αποφάσεις.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων κυρίως στα δικαστήρια είναι «δεδομένος³²». Το πρόβλημα που τίθεται πλέον δεν είναι η καθιέρωση, αλλά η οριοθέτηση του ελέγχου αυτού. Ο δικαστής από τη στιγμή που, κάνοντας έλεγχο συνταγματικότητας, κρίνει το έργο του νομοθέτη και παρεμβαίνει σε αυτό, είναι απαραίτητο να είναι «εξαιρετικά ακριβής στην κατάστρωση και στη διατύπωση των δικανικών του συλλογισμών³³».

Η ανάγκη οριοθέτησης του δικαστικού ελέγχου είναι αποτέλεσμα της ανάγνωσής του από το Σύνταγμα ως αρμοδιότητα των δικαστηρίων. «Μία συνταγματικά προβλεπόμενη αρμοδιότητα δεν μπορεί παρά να είναι οριοθετημένη³⁴». Εξ ορισμού οφείλει να αναγνωρίζει ένα χώρο με άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση, όπως η Βουλή και η Κυβέρνηση³⁵.

31. C. Schmitt, *Der Huter der Verfassung*, 1931

32. M. Cappelletti (βλ. βιβλιογραφία)

33. Β. Σκουρής-Ευ. Β. Βενιζέλος, σελ. 91

34. Από την πρόσφατη βιβλιογραφία βλ. αντί πολλών: Κ. Ζώρα, σελ. 528 και την πολύγραφη διατριβή του Α. Gerontas (βλ. βιβλιογραφία), σελ. 154-165

35. βλ. ενδεικτικά: Η. Ehmke (βλ. βιβλιογραφία), σελ. 165 επ.

Εκτός αυτού, η ανάγκη οριοθέτησης παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα του κινδύνου της σκοπιμότητας. Όταν πρόκειται, κυρίως, για τυπικούς νόμους και κανονιστικές πράξεις ο έλεγχος του δικαστή κινδυνεύει να «πολιτικοποιηθεί», δηλαδή, να συνδεθεί με συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές, από τη στιγμή που πολιτικές αντιθέσεις μεταφέρονται στα δικαστήρια³⁶. Προκύπτει, λοιπόν, η ανάγκη ο έλεγχος να είναι αυστηρά δικανικός, να

συνδέεται δηλαδή με τη νομιμότητα και όχι τη σκοπιμότητα³⁷.

Ο αποκεντρωτικός διάχυτος έλεγχος, τις περισσότερες φορές, ασκείται εμπειρικά και αποσπασματικά από τα τρία ανώτατα δικαστήρια. Η ύπαρξη αυτών των τριών δικαστηρίων αλλά και κατώτερων δικαιοδοτικών κλάδων επιτείνει το πρόβλημα της μη σταθερής νομολογιακής στάσης.

Εντούτοις, στη νομολογία του Α.Ε.Δ υπάρχει η τάση ενός «δικαστικού αυτοπεριορισμού». Αυτή εκδηλώνεται με την αυστηρή οριοθέτηση της αρμοδιότητάς του να προβαίνει σε άρση της αμφισβήτησης, «περί την ουσιαστικήν αντισυνταγματικότητα διατάξεως τυπικού νόμου». Σύμφωνα με την άποψη του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου οι αντίθετες αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων, για να θεμελιώσουν την αρμοδιότητά του κατά το άρθρ. 100 παρ.1 ε.Σ. πρέπει ν' αναφέρονται στο ίδιο ακριβώς εδάφιο, της ίδιας παραγράφου, του ίδιου άρθρου ενός τυπικού νόμου. Πρέπει επιπλέον, να σημειωθεί ότι κατά το Α.Ε.Δ. (2/1981, ΝοΒ, 1981, σελ. 770 επ.) η κρίσιμη διάταξη πρέπει να περιλαμβάνεται σε σκέψεις των δύο αντίθετων αποφάσεων που είναι πραγματικά κρίσιμες για τη θεμελίωση του διατακτικού τους, χωρίς να αρκεί η απλή εν παρόδω αναφορά της.

36. Την άποψη αυτή ανέπτυξε ο H. Triepel (βλ. βιβλιογραφία), σελ. 3 επ.

37. Βλ. Φ. Βεγλερής, Παρατηρήσεις... Αρείου Πάγου (βλ. βιβλιογραφία), σελ. 202/Α. Μάνεσης-Α. Μανιτάκης, σελ. 1199 /Α. Γέροντας, σελ. 1 επ.

Στο Σύνταγμα μπορούμε να βρούμε άρθρα τα οποία λειτουργούν ως αντικειμενικοί κανόνες που δεσμεύουν το δικαστή πριν από οποιονδήποτε «αυτοπεριορισμό» και διαμόρφωση νομολογιακής στάσης.

Η οριοθέτηση του δικαστικού ελέγχου κατά το Σ. 1975.: Από τη συστηματική ερμηνεία των διατάξεων του Συντάγματος (κυρίως άρθρα 93 παρ.4, 87 παρ.2, 100 παρ.1 ε., 100 παρ.4, 42, 72 παρ.3, 74 παρ.5γ) συνάγονται τρεις αρχές που διέπουν την οριοθέτηση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων :

- Πρόκειται κατ' αρχήν, για τη μέριμνα οριοθέτησης του δικαστικού ελέγχου που είναι έκδηλη σε όλες τις σχετικές διατάξεις.⁽¹⁾

- Η μέριμνα αυτή εκδηλώνεται κυρίως με τη διαμόρφωση ενός τεκμηρίου υπέρ της συνταγματικότητας των νόμων.⁽²⁾

- Ο δραστικότερος, όμως, περιορισμός είναι η ίδια η ισορροπία του διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου που επιλέγει το Σ. 1975.⁽³⁾

Αναλυτικότερα:

1/ Η μέριμνα οριοθέτησης του δικαστικού ελέγχου.

Όλη η κοινοβουλευτική διαδικασία ψήφισης των νόμων που διαμορφώνει τα στοιχεία της εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητάς τους παραμένει αυστηρά στην αρμοδιότητα της ίδιας της Βουλής, όχι μόνο με την αναγωγή στη θεωρία των *interna corporis*, αλλά και με ρητές διατάξεις (κυρίως άρθρα 72 παρ.3 και 74 παρ.5 γ Σ.) Αυστηρά οριοθετημένη είναι και η αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας ν' αναπέμψει νόμους που έχουν ψηφισθεί από τη Βουλή. Η πιο εμφανής εκδήλωση της τάσης για οριοθέτηση του ελέγχου είναι πάντως ο ίδιος ο καθορισμός της αρμοδιότητας τόσο των κοινών δικαστηρίων, όσο και του Α.Ε.Δ. Στο άρθρο 93 παρ.4 Σ. γίνεται λόγος για «περιεχόμενο» νόμου που «αντίκειται» προς το Σύνταγμα.

2/ Το τεκμήριο συνταγματικότητας των νόμων.

Η ίδια η ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου, ο ίδιος ο ακριβής προσδιορισμός της αρμοδιότητας των κοινών δικαστηρίων, αλλά και του Α.Ε.Δ., σχετικά με τον έλεγχο της συνταγματικότητας και κυρίως οι έννομες συνέπειες που παράγονται από όλα τα δικαστήρια (τόσο τα κοινά όσο και το Α.Ε.Δ.). Θεμελιώνουν ένα τεκμήριο υπέρ της συνταγματικότητας των νόμων, το οποίο απορρέει καταρχήν από την ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας, τόσο στη φάση της ψήφισης, όσο και στη φάση της (κύρωσης και) έκδοσης.

3/ Η ισορροπία του συστήματος δικαστικού ελέγχου κατά το Σ.1975.

Στην απόλυτη γενίκευση των δικαιοδοτικών οργάνων που ασκούν τον έλεγχο (όλα τα δικαστήρια, όλων των ειδών και βαθμών), το Σύνταγμα αντιτάσσει την απόλυτη ειδίκευση και συγκεκριμενοποίηση του αντικειμένου του ελέγχου. Δεν ελέγχεται ο νόμος στο σύνολό του και αφηρημένα. Ελέγχεται μόνο η κρίσιμη για τη συγκεκριμένη υπόθεση διάταξη του νόμου και, αν θεωρηθεί αντισυνταγματική, παραμερίζεται.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η συστηματική ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων (η οποία καλείται και καθοριστική ερμηνεία) αποδεικνύει σημαντικούς περιορισμούς του δικαστικού ελέγχου. Η στάση των δικαστηρίων για οριοθέτηση αυτού του ελέγχου είναι όχι μόνο θεμιτή, αλλά και αναγκαία. «Τίθεται, μάλιστα, ως αντικειμενικός προσδιορισμός και όχι απλά ως αυτοπεριορισμός που προκύπτει από τη βούληση του δικαστή και την επιθυμία του να διαφυλάξει το κύρος των αποφάσεών του.

8/ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ : ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

α/ Με την υπ' αριθμ. 3/2001 απόφαση του ΑΕΔ, κρίθηκε αντισυνταγματική η διάταξη του άρθρου 11 παρ.6 του ν.1505/1984, η οποία απέκλειε την καταβολή ολόκληρου του οικογενειακού επιδόματος και στους δύο συζύγους, όταν και οι δύο είναι υπάλληλοι του δημοσίου, ν.π.δ.δ. ή Ο.Τ.Α ή όταν ο ένας από αυτούς είναι υπάλληλος των εν λόγω υπηρεσιών και ο άλλος του δημοσίου τομέα.

Την απόφαση αυτή δέχθηκε και εφάρμοσε ο Αρειος Πάγος κατά την έκδοση των με αρ. 1594/2002 και 1664/2002 αποφάσεών του, οι οποίες επισυνάπτονται.

β/ Με την υπ' αριθμ. 7222/1991 απόφαση του Εφετείου Αθηνών, η οποία επισυνάπτεται, κρίθηκε ως αντισυνταγματική η διάταξη του όρου 11 παρ.9 της από 14/3/1985 ειδικής συλλογικής σύμβασης εργασίας (Ε.Σ.Σ.Ε.) μεταξύ ΟΤΕ και ομοσπονδίας εργαζομένων στον ΟΤΕ (ΟΜΕ-ΟΤΕ), πλην όμως με βάση την αρχή της ισότητας και την ίση μεταχείριση των εργαζομένων, δέχθηκε ότι υποχρέωση του δικαστηρίου είναι να επεκτείνει την εφαρμογή της και στους εργαζομένους που υφίστανται δυσμενή διάκριση.

γ/ Με την υπ' αριθμ. 1554/2003 απόφαση του Αρείου Πάγου, η οποία επισυνάπτεται, κρίθηκε ότι δεν είναι αντισυνταγματικές διατάξεις του άρθρου 1 του ν. 3198/1955 και του Β.Δ. της 16/18-7-1920, εάν δικαιολογημένα και μάλιστα από λόγους κοινωνικού ή δημοσίου συμφέροντος, παρεκκλίνουν από την ίση μεταχείριση.

9)ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική:

Αλιβιζάτος Ν., Το Τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων, 1994

Βασιλογιάννης Φ., Σε τι χρησιμεύει ο συγκεντρωτικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1999

Βεγλερής Φ., Τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας 1981

Βενιζέλος Ευ. Η θέση του ΣΤΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, 1983

Ο ίδιος: Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου και απόφαση του Α.Ε.Δ., 1985

Βλαχόπουλος Σ., Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα τμήματα των

Ανωτάτων Δικαστηρίων.

Βλάχος Γ., Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων, 1953

Γεραρής Χ., Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1988

Δαγτόγλου Π., Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 1984

Δημητρόπουλος Ανδ., Γενική Συνταγματική Θεωρία, τόμος Α' εκδ. Σάκκουλα, 2004

Κανελλόπουλος Ν., Ο πολιτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1989

Κεραμεύς Κ., Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, 1983

Κυπραίος Ν., Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, 1977

Μάνεσης Α., Ζητήματα εκ του ανισχύρου των αντισυνταγματικών νόμων, συνταγματική θεωρία και πράξη, 1980

Μάνεσης Α./ Μανιτάκης Α., Κρατικός παρεμβατισμός και Σύνταγμα (Γνωμοδότηση) ,NoB 1981

Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 1984

Σβώλος Α., Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων υπό των δικαστηρίων, Νομikai Μελέται Β' , 1958

Σκουρής Β./Βενιζέλος Ευ., Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1985

Τζίφρας Π., Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο, 1976

Χουβαρδάς Γ., Το Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριο, NoB. 1976

Ξενόγλωσση:

M.Cappelletti, Il controllo giudiziario di costituzionalita della leggi nel diritto comparato, 1975

R.Carre de Malberg, La loia, expression de la volonte generale 1984,

H.Kelsen, Wesen und Entwicklung der Staatwgerichtsbarkeit, 1929,

H.Triepel, Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtlbarkeit, 1929.

Ιανουάριος 2005

Άννα Πετροπούλου

ΕΠΙΣΥΝΑΠΤΟΜΕΝΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ